

BİLİMLER HİYERARŞİSİNDE İSLAM BİLİMLERİNİN YERİ*

Prof.Dr.Şaban Ali Düzgün

Varlığı Bir Bütün Olarak Kavrama Etkinliği Olarak Bilimler

Bütün bilimler, insanın farklı varlık alanlarına yönelik bilimsel etkinliği ile oluşmaktadır. Bu bilimsel etkinlik çerçevesinde insan, doğa bilimleri adı altında dış dünyayı; insan bilimleri adı altında insanın tarih içinde ürettiği kültürü; sosyal bilimler adı altında bir yasalılık çerçevesinde insanın tarihten günümüze kadar gelen seyrini; din bilimleri adı altında da bu üç alanın bütün işleyişini belirleyen daha üst bir Varlık'ın bütün bu varlık alanlarıyla olan ilişkisini irdelemektedir. İslam bilimleri ise, din bilimlerince üzerinde fikir üretilen bu Varlık'ı ve dışındaki varlıklarla ilişkisini kendine özel bir paradigma içinde incelemektedir.

Bilginin Nesnesi Olan Alanlar: Doğa, insan, toplum, tarih ve kültür

Doğa, insan, toplum, tarih, kültür gibi farklı alanların kabulü, bizi çok sayıda varlık ve varoluş düzeyi ile karşı karşıya getirmektedir. Hakikatin farklı varlık alanlarına serpiştirilmiş olması, bilginin tek bir alana yönelmesini değil, varlığı bir bütün olarak kavramasına yardımcı olacak bütüncül bir yöntemi benimsemesini gerektirmektedir. Bu durumda, farklı bilim alanları, varlığı bir bütün olarak kavrama yönünde farklı insan etkinlikleri olarak görülmelidir.

Bu anlayışa bağlı olarak, varlığın ve onun temsili durumundaki bilginin bütünlüğünü bozmak istemeyen düşünürler, 'bilim' terimini bütün insan etkinliklerinin ortak adı olarak benimserken, varlığı parçalayarak açıklamaya çalışanlar 'bilim' adını varlığın esas taşıyıcı unsuru, cevheri olarak gördükleri bir alana tahsis etmektedir. Örneğin, bilim (science) terimi Anglo-Saxon geleneğinde sadece 'doğa bilimi'ni karşılamak için kullanılırken, Almancada ve İskandinav dillerinde kullanılan *wissenschaft*, *vetenskap* kelimeleri, hem 'doğa bilimleri'ni hem de 'insan bilimleri'ni karşılamak için kullanılmaktadır.

Bu durumda 'bilim', iki anlamda kullanılmış olmaktadır. Bunlardan biri, matematiksel yöntemi uygulayan ve bilim adını da sadece bu yöntemle çalışan disiplinlere veren *dar çerçevedeki* bilim terimi. İkincisi ise, hem doğa bilimlerini hem de insan bilimlerini içerecek şekilde daha *geniş çerçevede* kullanılan bilim terimi. İslam düşünürlerinin ilim terimini, hem bugünkü bilim (science) hem de bilgi (knowledge) anlamında kullandıkları dikkate alındığında, bilimin İslam geleneğinde geniş çerçevede kullanıldığı görülecektir. İslam bilim geleneğinde, 'alim' yahut 'bilim adamı' sıfatlarının kullanımında bir ayrışma yoktur. Örneğin ilk kelamcılar, aynı zamanda ilk fizikçilerdi. İslam filozofları aynı zamanda bir tıpçı, yahut matematikçi idi. Bunun örneklerini Kelamcı olarak bildiğimiz Cahız ve Nazzam'da, filozof olarak bildiğimiz İbn Sina, Zekeriya er-Razi ve İbn Nefis'te görmek mümkündür.

Bunun iki açıdan büyük anlamı vardır: İlk olarak, Müslüman düşünürler varlığı bir bütün olarak kavrama peşindeydiler. İslam kelamcılarının, bilgi kaynağı olarak hem duyu

* Kelam Anabilim Dalları Toplantısı Metinleri, Kızılcahamam, Ankara: 2008, ss.7-29.

verileri, hem akıl hem de vahiy gibi varlığı üç boyutuyla bize kavratacak bir anlama ve açıklama yöntemini benimsemiş olmaları bunu göstermektedir. İkinci olarak, İslam geleneğinde, bilimler tasnifi yapılırken (akli ilimler- nakli ilimler; dini ilimler-dünyevi ilimler; alet ilimleri-amaç ilimleri; nakli ilimler-yabancı ilimler gibi), bunları birbirini dışlayacak şekilde konumlandırılan bir zihniyet hiçbir zaman hâkim olmamıştır. Bunun en belirgin örneğini, Müslümanların farklı din ve kültürlerden aktarılan bilgiye karşı takındıkları tavırda görmek mümkündür. Özellikle tercüme faaliyetleri sırasında Yunan, Hint ve İran kültür havzalarından tercüme edilen eserler, İslam'da akli ilimlerin zeminini oluşturmuştur. İslam'ın bilgiye yüklediği anlam ve değer, bu birikimle yeniden anlamlandırılmış ve bu birikim 'hikmet' çerçevesi içine yerleştirilmiştir. Bilgiye sırf bilgi olması sebebiyle değer atfedilen ve bilgiyi evrensel hakikatlerin keşfi olarak görüp İlahi olanla ilişkilendirenler bu birikimi benimsemekte zorlanmadılar. Bütün bu bilgi birikimlerinin beraber işletilmesiyle de zengin bir kültür havzası oluşmuş ve daha önce yabancı ilimler olarak isimlendirilen akli/felsefi külliyat, İslam bilimleri şeması içine yerleştirilmiştir.

Farklı bilim alanları arasında kesin hatlarla ayrışmaya gitmek ve hatta birini diğerlerini yargılayacak bir kesinlik kriterine dönüştürmek, 18. yüzyılda ortaya çıkan bir eğilimdir.

Bilimler Arasındaki Ortak Kavramlar: Bilgi, Varlık, Hakikat ve Kesinlik

İnsan, varlık ve bilgi arasında kurduğu ilişki ile hakikati keşfetmeye çalışır. Başka bir ifadeyle, hakikatin varlık ve bilgi arasındaki ilişkinin zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmasını bekler. Tam da bu nokta, yani hakikatin ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı, tek bir doğrunun varlığını iddia etmenin imkanı ve yarattığı sorunlar ön plana çıkmaktadır.

İslam bilginlerinin hakikat tasavvuru '*merâtibu'l-hakâik*' şeklinde kendini gösteren bir anlayışa dayanır. Buna göre, hakikate ilişkin düşünce, mahiyet farklılığını değil, derece farkını gösterir. Gerçekliğin mertebelerinden bahsetmek, her mertebenin tekabül ettiği bir bilgi seviyesini, buna uygun zaman ve zaman ötesi, fiziksel ve metafiziksel varsayımları imler. Böyle bir derece farkı varsaymak, hakikatin mahiyetini kavramak için bütünüyle zaman ve mekan zeminine dayanmamayı gerektirmiştir. Bu da, doğal olarak, kendini zaman ve mekan kategorileri içinde gösteren fiziksel varlıklara ek olarak, fiziksel varlık alanı içerisinde ifadelendirilemeyen bu sebeple de kendisinden mecazi olarak ve sembolik bir dille bahsedilen bir varlık alanını öne çıkarmaktadır. Dini düşüncenin hem zaman ve mekân kategorileri içinde açıklanabilen hem de bu iki kategoriye aşma kabiliyetini gösteren bir zihin tarafından anlaşılabilen yapısı, onu diğer bilim alanlarıyla hem ortak bir noktada buluşturmakta, hem de farklılaştırmaktadır. İslam bilimlerinin bu farklı yönü, sosyal bilimler ve insan bilimleri tarafından araştırma konusu yapılması gereken bir öneme sahiptir. Zira, dindarı zaman ve mekan kategorisi olarak tanımladığımız tarihsel seyirde farklı düşünce ve eylemlere yönelten bu metafiziksel bağlılığıdır.

Hakikat başka bir ifadeyle gerçeklik kendini farklı düzeylerde gösterdiği için, doğal olarak, hakikati keşfetme iddiasında bulunan farklı bilimler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda da bilimsel, tarihsel, sosyal, dinsel, vs. gerçekliklerden bahsetmenin imkanı doğmaktadır. Peki, bilimsel gerçeklik tarihsel, sosyal yahut dinsel bir gerçeklikten nasıl ayırt edilebilir? Şüphesiz, bu gerçekliklerin mahiyetini belirleyen şey, bunlarda araştırılan veriler ve bu verilere ulaşmak için kullanılan materyal ve bu verilerin ve materyalin kullanımında ve rasyonel hale getirilmesinde başvurulan farklı yöntemlerdir. Dolayısıyla, varlığı temsil edecek bütün verileri tek tip bir veri haline ve bütün materyalleri de tek tip bir materyale dönüştürme söz konusu olamayacağı için farklı bilimsel yöntemlerin varlığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Çağdaş Bilimler Bağlamında İslam Bilimlerini Konumlandırma:

İslam Bilimlerinin Tanımlayıcı (deskriptif) ve Kural Koyucu (normatif) Oluşları

İslam bilimleri teriminin içeriği farklı şekillerde doldurulmaktadır: **ilk olarak** bu terimle, tarihsel süreç içinde Müslüman düşünür ve bilim adamlarının ürettiği bütün bilimsel faaliyetler kastedilmektedir. Bu çerçevede Tıptan Ahlakla kadar, üretilen bütün bilimler bu kapsamdadır. Bu durumda akli ve nakli bilimler ayırımına gitmeden üretilen bütün külliyat bu başlık altında görülmektedir. **İkinci olarak**, İslam bilimlerindeki klasik akli bilimler – şer’i bilimler tasnifini dikkate alan bazı yazarlar, aynı tasnifi korumak suretiyle İslam bilimlerini mevcut çağdaş bilimler içinde şu şekilde bir tasnife tabi tutmaktadırlar:

“İslam bilimleri (Şer’i bilimler) büyük oranda İslami ideoloji, ahlak ve değer yargılarına dayanan veya onlardan üretilen disiplinlerdir. Böylece fıkıh, ekonomi, bilim politikası, sosyal ve tabii bilimler felsefesi *şer’i bilimler* olarak alınabilir. *Akli bilimler* ise saf akıl, tecrübe ve deneyden türetilen disiplinlerdir. Bu ilimlerin kaynakları metotları ve konuları doğrudan vahyin ve İslami ahlakın konusu içinde değildir. Dilbilim, pozitif ekonomi, pozitif hukuk, jeofizik bilimler, mühendislik, tıp bilimleri ve teknoloji bunun örnekleridir. Genel olarak, beşeri ve sosyal bilimler *şer’i*, jeofiziksel ve biyolojik bilimler ve teknoloji ise *akli ilimler* kategorisine dahildir. *Şer’i* ve *akli bilimler* arasındaki ilişki, akıl-vahiy, hakikat-değer, iman-tecrübe arasındaki ilişki kadar karmaşıktır. Gerçekten de, bu felsefi epistemolojik ve aksiyolojik (değerlerle ilgili) tartışmaların formüle edilmesi ve çözümü belki de orta çağ Müslümanlarının en büyük ve tek başarısı ve insanoğlunun da entelektüel misyonunun zaferlerinden biridir” (S.Waqar, A. Huseyni, (1981). “Humanistic-Social Sciences Studies in Higher Education: Islamic and International Perspective”, *Social and Natural Science*, ed. I.R.el-Faruki ve A.O.Nasif, Hodder Stoughton, King Abdulaziz Univ., Jeddah, s.149).

Üçüncü olarak, daha dar anlamda, Kur’an merkezli ilimler kastedilmektedir. Bu bilimler, kaynak olarak Kur’an’dan beslenmekle birlikte, nihayetinde bir insan faaliyeti olduğu için akli bir sürecin sonunda ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Kur’an’ın metni hariç, İslam bilimleri çerçevesinde ortaya konulanlar, insan ürünü bilimlerdir ve doğuşu, kaynakları ve tarihsel gelişimi itibarıyla İslam düşüncesinin bünyesinden çıkan birikimi ve külliyatı incelemektedir. Bu durumda İslam bilimleri adı ile anılması gerekenler, ikinci grubu oluşturan bilimlerdir. Bu bilimler içerisine de Kelam, Fıkıh, Tasavvuf, Tefsir, Hadis, vb. girmektedir.

İslam bilimlerini geniş bir yelpazeden uzmanlaşacakları ve kendi yöntemlerine sahip olacakları bir alana kaydırma konusu tartışmalıdır. Bu tartışma, bilimlerde uzmanlaşmaya gitme ya da ansiklopedist tarzda bilgi sahibi olma ile ilgili olarak klasik dönemden bu tarafa yaşanmaktadır. Cahız, her ilimde bir dereceye kadar bilgi sahibi olma çabasını eleştirmekte, bunun yüzeyselliği getireceğini söyleyerek, belli bir alanda uzmanlaşmayı önermektedir (Rosenthal, F. (1961). *Menâhicü’l-ulemâi’l-müslimîn fi’l-bahsi’l-ilmî*, Arapça terc. Enis Feriha, Beyrut, s.164). Uzmanlaşmayı öneren bu tutuma dair tartışmalar, ifade edildiği üzere, çağdaş İslam bilimleri içinde de yaşanmaktadır. Böyle bir tartışma, doğal olarak, bütün bilimlerde tek bir yöntemin geçerli olup olamayacağı noktasına gelip dayanmaktadır. Bu noktada da yine klasik bir söylemi aktararak, tartışmanın çok eskiye dayandığını ifade etmek gerekir. İlk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindî, ‘İlk Felsefe’de her ilmin kendine ait bir yöntemi bulunduğunu ifade etmekte ve mevcut sorunun, araştırmacıların neyi nerede kullanacaklarını bilememesinden kaynaklandığını söylemektedir. Ona göre, herhangi bir ilim dalında araştırma yapacak olanlar, öncelikle o

ilimlerin ilkelerini araştırmalı ve ait olduğu alanı iyi tespit etmelidir. Örneğin, sürekli değişken olan doğa üzerinde çalışırken matematik yöntemini kullanmak kişiyi yanıltır; aynı durum diğer bilim alanları için de geçerlidir (Kindi, “Kitab fi’l-felsefeti’l-ûla”, çev. M.Kaya, Kindi, *Felsefi Risaleler*, İstanbul, 2002, s. 146.)

Çağdaş bilimler mantığı açısından bakıldığında, kendilerine ait bir çerçevede kavramaya çalıştığımız İşlam bilimlerinin temel amaçlarından biri, dini düşünceyi ve bu düşüncenin kaynaklık ettiği tarihsel tecrübeyi kendi mantığı ve sistematığı içinde anlamak ve açıklamaktır. İşlam bilimleri bu araştırma sürecinde, bilimsel bir tutumla, geçmişi anlama ve böylece geleceği kurma düşüncesinden hareket etmektedir. Bu araştırma işlevi sebebiyle İşlam bilimleri tanımlayıcı (deskriptif) bir özellik taşımaktadır.

Tarihsel arka planı araştırmaya ek olarak, İşlam bilimlerinin bir görevi de dindar bireyin modern toplumdaki bulunuşunu anlamlandırmak ve karşılaştığı problemlere çözüm önerileri getirmektir. Bu çabasını gerçekleştirmek için de normlar tespit etmekte ve bunları her türlü tartışmayı kaldıracak bilgisel bir zeminde inşa etmektedir. Bu yönüyle de İşlam bilimleri kural koyucu (normatif) bir özelliğe sahiptir.

Bu durumda işlevleri, amaçları ve yöntemleri yönünden İşlam bilimleri, tanımlayıcı olanlar ve kural koyucu olanlar şeklinde sınıflandırılabilir. İşlam bilimleri tanımlayıcıdır, zira bunlar İşlam bilimlerinin içinde geliştiği tarihsel dokuyu araştırıp ortaya çıkarmaktadır. Her şeyden önce, bu disiplinlere kaynaklık eden malzeme, ilk nesil Müşlmanlarının yaşadığı toplumsal kesitte oluşmuştur ve bu yönüyle tarihseldir. Bu da, söz konusu dönemin toplumsal ve tarihsel olarak, İşlam düşüncesinin gelişim seyrini nasıl belirlediğini çözmeye çalışan analitik bir anlama ve yorumlama çabasını gerektirmektedir.

Bu yorum malzemesi, ilk olarak, İşlam disiplinlerinin eline Hadis bilimi üzerinden ulaşmıştır. Zira, İşlam bilimlerinin henüz ayrışmadığı dönemde en temel veriler Hadisler kanalıyla kayda geçirilmekteydi. Bu anlamda tanımlayıcı İşlam bilimlerinin başında Hadis gelmektedir. Tanımlayıcı İşlam bilimlerinin ikincisi ise Tefsirdir. Bu da Hadis gibi veri üzerine odaklanmıştır, ancak Tefsirin odaklandığı veriler tarihsel dokuyu çözümlenmeye imkan veren verilerin ötesinde nass’tır. Her iki durumda da bu bilimler, bilinenden bilinmeyene gitme yahut problem çözmeye gibi bir amaç gütmemişlerdir. Bu da onları, tanımlayıcı İşlam bilimleri kategorisine yerleştirmektedir.

Bu verilerin bir yaşam alanına kavuşması için normatif bir formda ifade edilmesi gerekiyordu. Bu normatifik başka bir ifadeyle kural koyuculuk ise Kelam, Fıkıh ve Tasavvuf kanalıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, Hadis ve Tefsirin belli kriterler eşliğinde topladığı verileri kıyas, istinbat gibi çıkarım yöntemleri ile yeni bilgilere ulaşmak ve problem çözmek için kullanan Kelam, Fıkıh ve Tasavvuf kural koyucu/normatif İşlam bilimleri kategorisini oluşturmaktadır.

Böyle bir tasnifin ip uçlarını İşlam bilimlerinin tedvin döneminde görebiliriz. Kural koyucu/normatif bilim olmayı ifade etme anlamında “**İlm**” terimi, sadece malumat/veri sağlama ve bu sebeple de tanımlayıcı olmayı ifade etmek için ise ‘**ulûm**’ tabiri kullanılmıştır. **İlmu’l-Kelam** ve **İlmu’l-Fıkıh** kural koyucu bilimleri, **Ulûmu’l-Kur’an veya Ulûmu’l-Hadis** terkipleri ise tanımlayıcı olanları karşılamak için kullanılmıştır. ‘Ulûm’ terkiibi ile oluşturulan bütün veriler, bütün İşlam bilimlerinin ortak zorunlu verisi ve malumatı durumundadır. Bu malumatı kullanan ‘ilm’ terkiibli disiplinler ise, bir sistem kurmayı amaçlarlar. Bu sistem içerisinde, ana teoriler belirlenir ve bu teorileri destekleyecek yardımcı hipotezler kurulur. İşlam bilimleri içerisinde, insanın metafizik bağlantılarını ‘iman’ kategorisi ile sistemleştiren Kelam, imanın gerektirdiği ameli sistemleştiren Fıkıh ve bu iki kategorinin yaşam alanına

aktarılmasını ve içselleştirilmesini amaçlayan Tasavvuf, kural koyucu disiplin oluşlarını, bu sistemleştirici yönleri ile kazanmaktadır.

Öte yandan, İslam bilimleri kurucu metinle (en-nass) olan zorunlu ilişkileri sebebiyle ortak bir paydaya sahiptir. Ancak, metnin sabitliği ile birlikte, bu metnin lafızlarının delalet ve yorumu belli bir tarihsel ve toplumsal yapı ile belli bir dil çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu da İslami disiplinleri, 'dil' ve 'tarih' paydaları itibariyle kurucu metinden ayrı tutarak irdelemeyi gerektirmektedir. Kendine has bir sosyal gerçeklik durumundaki 'olay'lar bütünü'nün/tarihin, bir metinle nasıl evrildiği ve kırılmaya uğradığını araştırma ve bunu yasalılık çerçevesinde ifade etme, İslam bilimlerinin tanımlayıcı özelliklerini öne çıkarmaktadır.

İslam Bilimleri ve Sosyal Bilimler

Köklerini daha eski tarihlerde bulsa da, sistematik yapısı itibariyle, sosyal bilim terimi 19. yüzyıla aittir. Sosyal bilimler, insan toplumunun kökenini ve sosyal hayata iştirak eden fikirleri ve kurumları incelemektedir. Sosyal bilimler altına antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, hukuk, psikoloji, kriminoloji ve sosyal psikoloji girmektedir. Bu bilimler, tarihi ve toplumu evrenselci yani genellemeci bir modelle incelemeyi amaçlamaktadır. Her bilimselleştirme eylemi, bir genelleştirme arzusundan doğduğuna göre, öncelikle sosyal bilimlerin neyi genelleştirmeye çalıştığının tahlil edilmesi gerekmektedir. Şüphesiz, genelleştirilmek istenen şeylerden biri, toplumsal hareketliliğin temel sebepleri ve dinamikleridir. Bu çerçevede, sosyal bilimlerdeki bu genelleştirme arzusuna köken sağlayan olayların bir kısmı, toplumların tarihinde ciddi kırılmalar yaratan olaylarda yatmaktadır. Bu tür kırılmalar, düşünürlere olayların neden her zamanki seyrinde değil de, farklı bir şekilde gerçekleştiğini tahlil etmenin ipuçlarını vermektedir. Buna göre elde ettikleri sonuçlarla da, geleceğe ilişkin ön deyilerde bulunmanın imkânını elde etmektedirler. Bunun bir örneğini görmek için, tarih felsefesinin ve sosyolojinin öncüsü sayılan İbn Haldun'un toplumsal hareketliliği nasıl tahlil ettiğine bakabiliriz. İbn Haldun, bütün toplumsal hareketliliğin arkasına '*asabiyet*' kavramını yerleştirmektedir. *Asabiyet*'i 'devlet ve medeniyet kuran milletlerin enerji kaynağı durumundaki '*dinamikleri*' harekete geçiren zihniyet' olarak tanımlayan İbn Haldun, Akdeniz havzasındaki her medeniyet kurucusunun böyle bir *asabiyete* sahip olduğuna işaret etmektedir. İbn Haldun, '*Unvân el-İber* adlı yedi ciltlik eserine yazdığı *Mukaddime*'de, medeniyetlerin (ümran) doğum, gelişim ve ölümlerini irdelerken, kurucu bir unsur olarak gördüğü *asabiyet*'in de milli, dini ve ideolojik ayaklarla desteklendiğine işaret etmektedir. Bu nokta, sosyal bilimlerin neden şer'i bilimler içinde değerlendirilmesi gerektiğini önerenleri anlamamızı kolaylaştırmaktadır. (Togan, Zeki Velidi (1985). *Tarihte Usul*, İstanbul, s.161; Satı Bey, (1943), *Ed-dirâsât 'an mukaddimet-i İbn Haldun*, Beyrut, I, s.158 vd.).

Sosyal bilimlerdeki bu genellemeci tavra göre, nasıl doğanın yasaları dünyanın her yerinde aynı ve değişmez ise, benzer şekilde toplumsal yasalar da böyledir. Aynı şekilde, sosyal bilimler için Durkheim'in en temel ilke olarak koyduğu '*sosyal gerçekleri birer eşya gibi düşünün*' ifadesini dikkate aldığımızda, toplumun bu yeni sosyal bilim kurgusu içinde nasıl anlaşıldığının ipuçlarını elde ederiz. Pozitivist sosyolojinin kurulmasına ön ayak olan Auguste Comte'un bu bilimi 'sosyal fizik' şeklinde tanımlamış olması da, toplumu ve toplumsal yasaları nasıl gördüğünün ipuçlarını vermektedir (Bkz. Peukert, Helmut, (1984). *Science, Action, and Fundamental Theology: Toward a Theology of Communicative Action*, İng. terc. James Bohman, Londra, s.113 vd.) 19. yüzyılın genel kültürel, dinsel ve politik gelişmeleri dikkate alındığında sosyal bilimler şemsiyesi altında ilk kez kurumlaşan sosyoloji, tarih, iktisat, siyaset bilimi ve antropoloji'nin ilerlemeci, akılcı ve bilimsel bir

toplum yaratmayı mümkün kılacak bir epistemoloji çerçevesinde işletildiğini görmek mümkündür.

19. yüzyılın genel bilimsel yöntemine uygun olarak, bu dönemde sosyal bilimler pozitivist yöntem benimsemişlerdir. Buna göre;

Doğal yahut toplumsal gerçekliğin akla uygun ve homojen bir yapısı vardır: bilimin yahut sosyal bilimin görevi gerçekliğin bu akılsal yapısını gözlem/deney yoluyla ve evrensel doğa/toplum yasalarını bularak ortaya koymaktır. Doğal yahut toplumsal gerçeklik mekaniktir, her şey bir makine düzeni içinde işler. Gelecek ve gidişat bellidir. Doğaya ve topluma hâkim olan yasalar gelecekte de geçerli olacağından, olacak olanı şimdiden tespit etmek mümkündür ve bu husus bilimin ön deyimlerde bulunma imkânına sahip olması anlamına gelir. Bilim nesnedir; özne olarak gözlemci, nesne karşısında tarafsızdır ve nesneden kesinlikle ayrı durur; özne ile nesne arasında kesin bir mesafe vardır ve özne nesnesinin karşısına her türlü moral, dinsel, ahlaksal, siyasal, ideolojik kabullerinden arınmış olarak çıkabilir. Bilimin elde ettiği sonuçlar evrensel ve zorunludur; çünkü tam bir nesnellikle, deneysel ve matematiksel yoldan elde edilmişlerdir (Özlem, Doğan, (1988). "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis Yay. İstanbul, s.57).

İslam bilimleri, tanımlayıcı yönleriyle sosyal bilim özelliği taşımakta ve araştırma konusu yaptığı nesneyi objektif bir şekilde kavrayabilmek için, bu nesne ile arasına bir mesafe koymaktadır. İslam düşüncenin kaynaklık ettiği olayları, böyle bir nesnellik ve tarafsızlık zihnine sahip olmadan doğru bir şekilde anlamak ve açıklamak mümkün değildir. Öte yandan, İslam bilimleri bu olay tahliline ek olarak, bu olayı yaratan zihni de tahlil etmektedir. Bu zihniyet analizi ile de insan bilimlerine yaklaşmaktadır. Kısacası, İslam bilimleri olay tahlili yönüyle sosyal bilimlerle, olayı yaratan zihni tahlil etmesiyle de insan bilimleri ile ortak paydalarda buluşmaktadır. Ancak, İslam bilimlerinin bu iki bilimsel alanla ortak paydalarda buluşması onu bütünüyle bu alanlara indirgemez. Zira, sosyal bilimlerin ve insan bilimlerinin açıklayamadığı bir çok veriyi ve olayı, teolojik düşüncenin sistematikliğini ve işleyiş biçimini bilen İslam bilimleri çok daha kolay bir şekilde çözümlenebilmektedir.

Sosyal bilimlerle ilgili bir riski burada anmak gerekmektedir. Sosyal bilimlerden özellikle Sosyoloji, Psikoloji ve İktisat'ın giderek artan bir şekilde Matematik dilini kullanmayı bir tür bağımlılık haline getirmeleri, ilgilendikleri toplumdan soyutlanmak, kopmak veya toplumla ilişkilerini farklı bir düzlemde kurmak gibi sonuçlar doğurabilir. Sosyolojide ve Psikolojide uygulanan ölçekler ve İktisattaki birçok teori sözünü ettiğimiz bu riski yapılarında taşımaktadır. Dünyada var olan insan sayısı kadar muhtemel analizler vardır. Standartlaştırılmış tek tip ölçekleri farklı bir kültürel, dinsel, coğrafi, vs. ortamdan gelen insanlara uygulamak ve bunu da bilimsel olarak adlandırılmak kaygısıyla yapmak çok tutarlı bir yöntem olarak görünmemektedir. Nihayetinde ölçülmekte olan şey tek tip davranış sürekliliği sergileyen sabit varlıklar değil, aksine tep tip davranış sürekliliği göstermediği için ve hatta iradesine karşı koyabildiği ve hatta seçilmemesi gereken eylem biçimlerini bile seçebildiği için insan olarak adlandırılan başka bir ifadeyle temel özelliği değişkenlik olan bir varlıktır. Bırakınız matematiksel ve istatistiksel dile dökülen bu tek tip ölçeklerin farklı insanlara uygulanmasının sakıncasını, aynı insana farklı zamanlarda uygulanması bile doğru olmayabilir. Zira, işaret ettiğimiz gibi hem yapısı hem de kurduğu ilişkileri itibariyle sabit olmamak insanın en temel özelliğidir.

Sosyolog Max Weber'in modern sanayi toplumunun gittiği yönü betimlerken kullandığı **araçsal akılcılık** kavramı etkinliğin, verimliliğin ve bilimselliğin ahlaki ve toplumsal

sorumluluktan adeta muaf tutulmasını ifade eder. Araçsal akılcılığı kendisine yöntem olarak tutan bir disiplin, toplumsal kaygıları azaldığı için, genel makro değerleri gözeterrek tahlillerini yapmakta daha doğru bir ifadeyle hâkim makro değerlerin devamını sağlayacak şekilde kurgularda bulunmaktadır. Günümüzün önde gelen toplumbilimcilerinden Bauman araçsal akılcılığın soykırımlar dahil birçok toplumsal travmayı beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Maalesef günümüzdeki insanlık durumunun bunu gerektirdiğine dair yaygın bir inanış var. Modern Batı toplumlarında nüfusun çoğunluğu belli bir refah seviyesinin üstünde yaşamlarını sürdürüyor. Bazı araştırmacılar bu toplumları “üçte iki” toplumu olarak nitelendiriyor. Yani nüfusun geri kalan yoksul kesimi siyasi olarak sistemi ciddi manada tehdit etmedikçe bu kitle göz ardı edilebilmekte, üretilen politikalarda bunların varlığı dikkate alınmamaktadır. Dünyadaki bilimsel zihniyet bu toplumlar tarafından yönlendirildiğinden, yoksulluk sorunu, istisnaları bir kenara koyarsak, ekonomi gibi ‘hard’ bir sosyal bilimden ziyade sosyal politika adı verilen ‘soft’ bir disiplinler arası alana bırakılabilmektedir (Bkz. Yıldırım, Engin (Prof.Dr.), “Nobel, İktisat ve Araçsal Akılcılık”, *Radikal, İki*, 29 Ekim 2006).

İslam Bilimleri ve İnsan (Kültür/Tin) Bilimleri

İnsan bilimleri diğer adıyla kültür yahut tin bilimleri, insan düşüncesi ve emeğiyle tarih içinde oluşturulmuş ve bir sosyal çevre olarak bir kez oluştuktan sonra içine doğduğu insanı da oluşturan her şeyi içine alan bir anlam genişliği ile kullanılmaktadır. Doğa ve sosyal bilimlerin aksine, tin alanında her şeyin tekillik arz ettiği söylenmektedir. Her bir tekilliği *anlamanın* yolunun da hermenötik çözümlenmeden geçtiği kabul edilmektedir. Hermenötik çözümlenme, bütün birey ve toplumların kendi özgüllüğüyle anlaşılması gerektiğini, sosyal bilimlerde iddia edildiğinin aksine, genel yasalar altında herkesi tek tipleştirip anlamaya çalışmanın mümkün olmadığını savunur. Zira, her bireyin kendi iradesi, aklı, ruhu ve bunlara dayalı oluşturduğu bir kültür şifresi vardır. Bu şifreyi çözenin yolu genel yasaları kabul edip, bu yasaları bu özgül varlıklarda keşfetmeye ve açıklamaya çalışmak değil, aksine bu tekilliklerden hareket ederek bütünü anlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda genel yasalara dayanan bilimler *nomotetik*, tekil tarihsel ve toplumsal bilimler ise *ideografik* bilimler olarak adlandırılmaktadır.

Hermenötik yorum içinde doğup gelişen bu gelenekte ‘tin’ (geist) zihin, akıl, insanın düşünen ve istekte bulunan bilinci ve ruhu anlamlarına gelmektedir. Bu terimden türetilen *Geisteswissenschaften*, soyut (manevi) bilimler anlamında kullanılmaktadır. Bir kısım düşünürler ise, tin (manevi/soyut) teriminin metafiziksel çağrışımından dolayı, bunun yerine kültür bilimleri adını tercih etmektedir. Bu anlamda ilk Müslüman filozof sayılan Kindî’nin, insanın entelektüel kapasitesiyle ortaya koyduğu ilimleri, ‘*el-ulûm el-insaniyye*’ (insan bilimleri) olarak tasnif etmiş olması büyük önem taşır (*Resâil*, s.372). Özellikle kendi dönemindeki ilim tasniflerinin böyle bir isimlendirmeyi içermemesi yönünden de bir orijinallik taşımaktadır. Kindî’nin insan bilimleri adlandırmasında, güçlü bir metafizik arka plan ve aşkın bir bilgi anlayışı belirleyici bir özelliğe sahiptir ve bu yönüyle çağdaş insan bilimlerinden farklı bir yerde durmaktadır.

Tin bilimleri, inceleme alanı olarak doğayı gören doğa bilimlerinden çok temel farklarla ayrılmaktadır: bu bilimlerde her şeyden önce anlaşılmaya çalışılan yapı, tekillik arz eden tarihsel öznelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, tin biliminin nesnesi, aynı zamanda anlamaya çalışılanı belirleyen bir öznedir. Dahası anlamaya çalışan özne, o tarihsel durumun bir parçasıdır. Durum böyle olunca, herkes için geçerli olan yasa kavramıyla, yahut kıyaslama yapmak yoluyla bilgi elde etme yöntemi burada çalışmaz. Burada daha çok etkin olan, değerler ve her türlü görüşür. Bu da yasa-olgu ilişkisi değil, amaç-eylem ilişkisini öne çıkarır. Amaç/niyet ve buna göre gerçekleşen olaylar da, katı bir sebep-

sonuç silsilesi içinde değil ihtimaller çerçevesinde gerçekleşir. Zira, bahsettiğimiz bu çerçeve iradesiyle hareket eden ve sebep-sonuç ilişkisinde hem sebepler hem de sonuçlar üzerinde belirleyici olan bir öznenin/insanın etkin olduğu bir yapıdır. Gözlemci, gözlemlerinde belli bir perspektife sahiptir; dolayısıyla incelediği olaya fiilen katılır. Bilimselliğin temel iddialarından biri olan gözleyen ve olay arasında objektifliği sağlayan bir mesafe bulunduğu fikri böylece tartışmaya açılmaktadır. Objektiflik/nesnellik yok ise, bu durumda tek ve mutlak doğru da yoktur. Bilgi gerçekliğe birebir tekabül eden, öznenin bireysel çabasıyla ortaya çıkarılan bir şey değildir; o, öznelarasılık ortamında birlikte oluşturulan ve tarihsel olarak hep değişen bir şeydir.

Eski Yunan'a geri gitme ve kökünü orada bulan kültürel ideali yeniden canlandırma arzusu olarak doğan insan bilimleri, Batıda Rönesansla başlamıştır. Bu anlamda, insan bilimleri Batıda doğa bilimlerinden daha erken bir dönemde doğmuştur. Ancak, bu ideallerden bağımsız bir temelde yükselen ve ilgisini insandan doğaya çeviren ve araştırma yöntemini de buna göre belirleyen doğa bilimleri, insan bilimlerini saf dışı bırakmıştır. Bu dönemde insan bilimlerinin dili olarak kullanılan Latince'nin yavaş yavaş ölmesi de, bu dönemde ortaya çıktığı haliyle insan bilimlerinin sonunun gelişini hızlandırmıştır. Daha sonra kendilerine yer açabilmek için, insan bilimlerinin doğa bilimlerinin yöntemlerini uygulamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu eğilim 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına kadar devam etmiş, arkasından doğa bilimlerine karşı kendilerini tin yahut kültür bilimleri adları altında bağımsız bir şekilde yeniden konumlandırma çabalarına girişmişlerdir. Bu konumlandırma çabalarında *doğa bilimleri – manevi bilimler (tin bilimleri)* (W. Dilthey, E. Spranger); *nomotetik bilimler – ideografik bilimler* (W.Windelband); yahut *doğa bilimleri – kültür bilimleri* (H. Rickert) gibi karşıtlıklar içinde konumlandırılan bir bilim tasnifi ile karşılaşmaktayız. İnsan bilimlerini yeniden yapılandırmaya çalışan bu düşünürlere göre, kavramsal yapısı, irdelediği sorunlar ve bu kavramsal yapıyı sorunları analiz etmede kullanma tarzı itibariyle insan bilimleri kendini farklı bir düzlemde inşa etmeliydi. Farklı düzlemlerde, farklı yöntemlerle çalışma iddiası, insan bilimleri ve doğa bilimleri arasındaki gerilimi artırmış ve bunları birbirinin dilini anlamayan iki yabancı haline getirmiştir. Oysa temel *objektiflik kriterlerine* başvurulduğu zaman, iki alan arasındaki çatışmanın gerçek değil hayali bir çatışma olduğu görülecektir (Nygren. Anders, (1972). *Meaning and Method*, Londra, s.73).

Özellikle sosyal bilimlerin kurguladığı yöntemin yarattığı rahatsızlığı aşmanın bir yolu olarak 19. yüzyılda insan bilimleri kavramı yeniden diriltirmiştir. Bilindiği gibi, sosyal bilimlerle din bilimleri arasındaki ilişki başından beri gerilimli olmuştur. Özellikle sosyal bilimlerin ana damarını oluşturduğu varsayılan Sosyoloji'nin A. Comte, K.Marx gibi yazarlar elinde dine karşı konumlandırılmış olması, bu gerilimi zirveye taşımıştır. Bilimler arasındaki ilişkinin neliğinin tartışıldığı bir ortamda, ideolojik bir formatta tartışmanın dinin 'ilerlemeye engel olup olmadığı' çerçevesinde tartışmaya açılması, din bilimlerini de kısmen mahkum etmiştir. A. Comte'un yapılandığı pozitivist sosyolojinin bu tahakküm mantığını kırmanın yolu olarak, insan/kültür bilimleri gelişmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, sosyal bilim ve din bilimleri arasındaki gerilimin artması karşısında, insan bilimleri kavramıyla ara bir yol bulunmaya çalışılmıştır.

W.Dilthey'in göre manevi bilimlerin konusu, "bir gerçeğin yalnız bir şuurdaki yansıması değil, içten yaşanan bir bağlılık olarak, iç gerçekliğin doğrudan doğruya kendisidir". Doğrudan doğruya yaşanan bu gerçeğin bilgisinin de yaşanılarak anlaşılması gerekir. Bundan dolayı, manevi bilim, anlayıcı bir ilim olmak zorundadır. Bu nokta, insan bilimlerinin İslam bilimlerinin normatif yönü ile iç içe girdiği bir yerdir. Manevi bilimlerin konusunu meydana getiren olgular, kaynaklarını insan ruhunda bulan, insanın iç

hayatından çıkan olgulardır. Bundan dolayı, manevi bilimlerin, insan ruhunu konu alan bir disipline dayanmaları gerekir. Bu bilim, insan bilimleri içinde Psikoloji, İslam bilimleri içinde ise Tasavvuftur.

Buna göre, Doğa bilimleri (Naturwissenschaften) ve İnsan/Tin/Kültür bilimleri (Geisteswissenschaften) şeklindeki ayırmada etkili olan 'yaşanan tecrübe'dir. Tecrübe kelimesini tahlilinde Dilthey, insan tecrübesinin hayat ırmağına gömülü olduğunu ve insani bilimler dediği bilimleri de ancak bu ırmağa katılmak suretiyle anlayabileceğimizi söyler. İnsan tecrübesinin bir bağlanmışlığı vardır – bu salt iç gözleme bağlı subjektif bir veri olarak düşünülenin ötesinde bir referanstır. Bir insanın yaşanan tecrübeye iştiraki, hem tarihi bize ulaşılabilir kılacak hem de tarih kanalıyla kendimizi kendimize ulaşmanın aracı yapacaktır.

Bu bağlanmış olma özelliği doğa bilimlerinde yoktur. Aksine, doğa bilimleri insan öznesini ve nesnelere birbirlerinden soyutlanmış bir şekilde ele alırlar, bu yüzden de doğa bilimlerinde kavramların bağlamı 'objektif'tir. Ancak insan disiplinleri insan yaşamına iliklenmiştir ve bu tür objektif kavramlarla yahut yaşanan tecrübeden soyutlanarak tam olarak anlaşılabilirler.

İnsan bilimleri, insanı ve insanın tarih içinde ürettiği entelektüel birikimi anlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, bütün bu entelektüel birikimin arkasındaki insanı oluşturan temel unsurları dikkate almadan yapılacak bir analiz eksik olacaktır. İnsanı oluşturan ve söz konusu entelektüel birikime rengini veren unsurlardan biri de dinsel düşünce ve yaşamdır. Bu durum, insan bilimleri ile din bilimleri arasında kaçınılmaz bir ilişkinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, insan bilimlerinin din bilimleri ile ilişkisini anlamak için E. Rothacker'ın şu ifadesine bakmak yeterlidir:

“Manevi ilimlerle ilgili olan metod ve kavramları anlamak için onları, dünya görüşleri ile ilgili olan asıllarına kadar takip etmek gerekir” (Rothacker, Erich, (1937). *Logik und systematik der Geisteswissenschaften*, München/Berlin, s.36; Birand, Kamran, (1960). *Manevi İlimler Olarak Anlama*, Ankara, s.2). Manevi bilimlerin içeriğini, bir yandan insanlık hayatının topluluk, hukuk, eğitim, ekonomi gibi kurumsal düzenlemeleri; öte yandan dünyanın, din, sanat, mitos gibi oluşumlar içindeki yorumlanması oluşturmaktadır. Din bilimlerinin temel kaynaklarının, bu yorum alanına yönelen insan paradigmasını belirlemedeki etkinliğini düşündüğümüzde, din bilimleri ve manevi bilimler arasındaki ilişkinin ne kadar güçlü olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Benzer bir değerlendirmeyi insan bilimlerinin temel alanlarından biri kabul edilen tarihin din ile ilişkisine baktığımızda da görmekteyiz. Yunan düşünürleri Heraklit ve Parmenides, olayların sadece tarihsel bir kronoloji ile aktarımını aşağılamışlardı. Zira onlara göre, Homer ve Hesiod gibi tarihçiler olup bitmiş birçok olayın bilgisine boğulmuşlar, ama bütün bu olup bitenlerin, akmakta olan sürecin arkasındaki esas gücün, Logos'un farkına varamamışlardır. Zira Heraklit ve Parmenides'e göre, düşünce ve varlığın eşitlendiği bu tarihsel süreçte olup bitenler, olayların ardında gizli bir kudret olarak duran bu Varlıktan bağımsız düşünülemez.

W.Dilthey'in insan bilimlerinin temelini 'anlama' kavramını yerleştirdiğini ve anlamının garantisini de ortak insan doğasına bağladığını biliyoruz. İnsan bilimlerinin anlamaya çalıştığı tarihsel dokudaki düşünce ve faaliyetlerin büyük bir kısmı, doğrudan din bilimlerinin de araştırma alanına girmektedir. Aynı şekilde insan bilimleri, insanın tarihsel olarak ürettiklerini ve bir anlamda bütün tarihini incelerken, hangi faktörlerin böyle bir tarih ve kültür oluşumuna kaynaklık ettiğini de araştırmaktadır. Tarihe ve kültüre rengini veren kaynaklardan biri olarak dinsel düşünce de bu anlamda insan bilimlerinin doğrudan

ilgi alanına girmektedir. Dini düşünceyi tahlil etme, din bilimlerinin alanına girerken, bu düşünce ile beslenen insan zihninin ürettiklerini ise insan bilimleri incelemektedir. Bu da din bilimleri ve insan bilimlerini birbirine sıkı bir şekilde bağlamaktadır.

İslam Bilimlerinin Diğer Bilimlerle Temel Kesişenleri

Çağımızda, İslam bilimlerinin kendine has bir metodolojisinin olup olmadığı konusunda ikili bir tutuma indirgenebilecek yaklaşımlar söz konusudur: İslami bilimlerin halihazırda Batıda hakim bilimsel metodolojiden önce kurulan ve Batıdaki bilim sistematüğünü etkilediğini söyleyen birinci tutum. Buna göre batıdaki bilim yöntemi aynı zamanda İslami bilim yöntemi olduğu için, bunun dışında bir İslami bilim yöntemi arayışı tutarlı değildir. İkincisi ise, İslam bilimlerinin, araştırılan konunun doğasına ve anlaşılmasına uygun olan farklı yöntemleri bulunduğunu söyleyen tutum. Buna göre, İslam bilimi metodolojisi kendi dışındaki yöntemleri dışlayan yahut bütün yöntemleri tek bir yönetime indirgeyen bir tutumu değil, incelenecek olan varlık alanını (doğa, toplum, kültür, din, vs.) dikkate alarak yöntemini belirleyen bir esneklikle kendi dışındakilerden ayrılmaktadır. Bu tutum, bilimi, bir yöntemi belirleyerek onu bütün varlık alanlarına uygulamanın getirdiği genellemecilik riskinden ve insanın varlığı bir bütün olarak kavrama yetilerini sadece aklına yahut sadece tecrübesine indirgeyerek hem insanın hem de varlığın bütünlüğünü parçalayan indirgemecilik riskinden kurtarmayı amaçlamaktadır.

İslam bilimleri, bir vahiy geleneğine bağlı oldukları için, hem yoruma dayanan hem de gözlem ve deneyi başka bir ifadeyle olguyu dikkate alan bir yöntem geliştirmiştir. İslam bilimlerinin kullandıkları yöntemi, meşru saydıkları bilgi kaynaklarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Her bilgi kaynağına karşılık gelen bir varlık alanı ve bu varlık alanından güvenilir veriler elde etmenin yöntemleri vardır. İslam bilimlerinde temel bilgi kaynakları olarak aklın, duyu verilerinin ve vahyin (haber) belirlendiğini göz önünde bulundurduğumuzda, İslam bilimlerinin doğa bilimleri, sosyal bilimler ve insan bilimleri ile birçok ortak paydayı paylaştığı görülecektir.

İslam bilimleri metodolojisini hakim bilimler metodolojisi ile özdeş tutmak veya bir değer taşıyabilmesi için modern bilimsel metodolojinin kriterleri ile uygunluk taşıması gerektiğini söylemek eksik bir yaklaşımdır. Zira, modern bilimde, tek metot düşüncesi büyük eleştiriler almış, bunun yerine, dini metinleri de içine alacak şekilde, çoğulcu bir metodoloji fikri kabul görmeye başlamıştır (Feyerabend, P., (1982). *Against Method*, Verso Edit., s.30). Böyle bir yönelimin temelinde yatan düşünce, bilimi ortaya koyan yaratıcı sürecin Bilimsel Metot olarak insanlara sunulandan çok daha karmaşık olduğunun farkına varılması idi. Batı geleneği içinde bu bilimsel metodun dikkate aldığı gerçeklik, iki ayrı ve farklı cevher olarak görülen zihin ve maddeye indirgenmiş, bütün temellendirmeler de bu iki alan üzerinden yapılmıştır. Bu indirgemenin yarattığı sorun, modern bilimin epistemolojik tutumunda ciddi bir değişikliğin yapılmasını gerektirmektedir. Zira bilgimize konu olabilecek varlık alanlarının birden çok olması ve aynı özellikleri taşıması, bu alanların her birine tekabül edecek bir bilgisel (akılsal) bağın kurulmasını ve geliştirilmesini gerektirmektedir.

Şüphesiz din bilimleri de bütün diğer bilimler gibi 'hakikat'i 'kesin' bir şekilde elde etmek amacıyla bir varlık alanına dayanmakta ve bu alanla bilgisel bir ilişki kurmaktadır. Dolayısıyla yukarıda belirlenen *bilgi, varlık, hakikat ve kesinlik* terimleri zorunlu olarak din bilimlerinde de belirleyici kavramlar olarak yer almaktadır. Yine, nasıl sosyal bilimler insanı, toplumsal bir varlık yahut ekonomik bir varlık olarak tanımlıyorlarsa, aynı şekilde din bilimleri de insanı kendisiyle, diğer insanlarla ve evrenle ilişki içindeki bir varlık olarak tanımlamakta ve bilim çerçevesini anılan bu dört terim üzerinden kurmaktadır. Böylece,

üzerinde kendisini inşa edeceği temel olarak öncelikle insanı belirlemektedir. Hakikat perspektifi içine insanın yerleştirilmesi, din bilimlerini sosyal ve tinsel bilimlerle ortak bir noktada birleştirmektedir.

Öte yandan, din bilimleri, özellikle Kalam üzerinden, akli bir temelde inşa edilmektedir. İslam bilimlerini hem kendi içinde bir ayırma tabi tutmaya hem de diğer bilimler içindeki yerini belirlemeye imkan veren bu akli inşa sürecidir. Bu çerçevede bilginin kaynağına ve kesinliğine İslam bilimlerinin yaptığı vurguyu hatırlamak yeterlidir. Bir verinin değer taşınması ve kullanılması için, belli kriterleri karşılaması anlamını ifade eden **bürhani bilgi** bu bağlamda öne çıkmaktadır. Hiç bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde aklen ve tecrübi olarak zorunlu bilgiyi ifade eden **bürhan**, zann, şek, şüphe, reyb gibi her türlü zihin bulanıklığını ortadan kaldırdığı ve her türlü sorgulanmayı karşılayacak bir temel sağladığı için İslam bilginleri, bir etkinliğin 'ilm/bilim olarak adlandırılması için bu zemin üzerinde yükselmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Her aklileştirme süreci ise, ciddi bir sorgulama ve ayırıştırma işlevini öngörür. Dolayısıyla, din bilimleri hem dini hem de felsefi bir işlev görmüş olurlar. Bu da din bilimleri çerçevesinde üretilenlerin, her türlü bilim tarafından sorgulanabilecek, yüzleşebilecek ve hesaplaşabilecek bir mekanizmayı yapısında barındırdığı anlamına gelir.

İslam bilimlerinin üzerinden yükseldiği bu rasyonel zemin, dinsel tezahürleri ve külliyatı anlamak için, dini birer 'simgeler bütünü' olarak gören yaklaşımdan, bu alanı bir 'fikirler' alanı olarak gören ve buna bağlı olarak da tahlil eden, delil isteyen, sorgulayan ve buna göre konumlandıran bilimsel bir tutuma kaymayı gerektirir. Dini simgeler alanı olarak görüp uzaktan tahlil eden tutum, salt birer sosyal gerçeklik oldukları için dinin tezahürlerini 'zoraki' kendine konu yapmaktadır. Dini 'fikirler' bütünü olarak gören tutum ise, ideolojik bir sapmadan kendini koruduğu sürece, çok daha verimli sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Zira ideolojik tutum, kendi terim, kavram ve düşüncelerini karşı tarafa empoze eden bir analiz tarzıdır ki, yanlış sonuçlara ulaşma ihtimalinin yüksekliği sebebiyle, din alanını simgeler alanı olarak gören tutumdan daha da yanıltıcı olabilir.

Son zamanlarda bilimleri birbirinden ayırıştıran değil de birbirine yaklaştıran yaklaşımlar daha büyük bir etki alanına sahiptir. Bireysel ve sosyal olanlar da dahil bütün üst düzey olgu ve düzenlemelerin fiziksel varlıklara ve bu fiziksel varlıkları yöneten kurallara indirgeyen fizikalizm etkisini yavaş yavaş kaybetmektedir. Bu görüş yerini, bir yandan, bütün bilimlerin birbiriyle yakın yöntem ilişkisi içinde olduğunu savunan naturalizme, bir yandan da, bilimlerin mahiyet itibariyle farklı oldukları, dolayısıyla yöntemlerinin de farklı olması gerektiğini söyleyen Yorumlayıcı Sosyolojiye bırakmaktadır. Bu mahiyet farklılığında altı çizilen nokta, insanın sözkonusu olduğu yerde **amaç** ve **niyet** kavramlarının sürece katıldığı, bunun da fizik bilimlerine uygulanan yöntemden farklı bir yaklaşımı gerektirdiğidir. Zira sosyal bilimler, insanın bu niyetinin köken sağladığı anlamlı eylemlerle ilgilenmektedir. Sebep-sonuç ilişkisi, insan bilimlerinde veya sosyal bilimlerde amaç-sonuç ilişkisi şeklinde kendini göstermektedir.

İnsan eylemlerindeki bu amaçlılığı dikkate alan Yorumlayıcı Sosyoloji, sosyal bilimlerin pozitivist yapısını kırmaya çalışmaktadır. Yorumlayıcı Sosyoloji, toplumsal araştırmanın amacının, kültürel bir çevre içinde anlamlı bir şekilde yapılan insan davranışlarının yorumlanması olduğunu söyleyerek büyük ölçüde insan bilimlerine yaklaşmaktadır. Bu çerçevede hem insan davranışlarını hem de insan davranışlarının anlatımı durumundaki bütün edebi metinleri anlamak için yorumsamacı/hermenötik yöntemi kullanmanın gerektiği iddia edilmektedir. Örneğin, Max Weber'in Protestan ahlakı ile kapitalizm arasında ilişki kurmasını sağlayan, insan eylemlerini şekillendiren batı Avrupa kültürüne dair geliştirdiği yorumlardır. Daha önce var olan anlamlı bir yapının, bir başka yapıyı

ortaya çıkarıp şekillendirdiği' şeklinde özetlenebilecek bu durumda altı çizilen kavram, şüphesiz, amaç ve niyet olmaktadır. Bu yapılar arasındaki ilişki sebep-sonuçta olduğu gibi zorunlu değildir. İnsan amaçlarının değiştirilmesi ile sonuçlar üzerinde oynamak mümkündür.

Bilimler arasındaki ortak noktalardan biri de, **objektif delillendirmelere** gitmiş olmalarıdır. Objektiflik kriterlerine başvurdukları zaman, bilimler arasında bir ayrışmadan ziyade benzerliğin ortaya çıkacağı aşağıdaki analizle görülebilir: Doğa bilimcisi deney yaptığı zaman ve tümevarım yahut başka yöntemlerle bazı genel kurallara veya hipotezlere ulaştığında ve yeni deneylerle bu hipotezlerini test etmeye çalıştığı zaman bu faaliyet süreci bilim adını almaktadır. Zira, yaptığı şey başkalarının araştırma ve deneyimine dolayısıyla da objektif doğrulamaya açıktır. Bu ortaya koyduğu teorinin mutlaka doğru olduğu anlamına gelmez ve yapılan şeyin bilim adını alması, illa da doğrulamaya çalıştığı teorinin doğrulanmış olmasına da bağlı değildir. Bir şeyin bilim olarak adlandırılması o şeyin doğrulanma ya da yanlışlanma ihtimallerini eşit derecede içinde barındırıyor olmasına ve objektif olarak test edilebilmesine bağlıdır. Başka bir bilim adamı aksi yönde deliller getirerek bir bilimsel teorinin tam karşısını ortaya koyup onu yanlışlayabilir ya da destekleyici delillerle doğrulayabilir.

Aynı durum diğer bilimler için de geçerlidir. Örneğin bir tarihçi doğru yorumlaması gereken bir metinle karşılaştığında, sadece kendi sübjektif yorumuyla başbaşa bırakılmış değildir. Yanlış yorumladığında onu bloke edecek bir çok objektif faktör mevcuttur. Yorumunun kabul görebilmesi için yerine getirmesi gereken birçok şart mevcuttur ve yaptığı yorumun doğruluk ya da yanlışlığının, başka yorumcular tarafından test edilmesi de pekala mümkündür.

Doğa bilimi tarafından ulaşılan sonuçlar hiç bir zaman mutlak değişmez sonuçlar değildir, aynı durum diğer bilimler için de geçerlidir ve yorumun mutlaklığı ve aşılamazlığı diye bir şey yoktur. Ulaşılan sonuçlar veya yorumlar her zaman bir başkasının eleştirisine açıktır. Bu anlamda, değişmez evrensel metot yoktur, aksine bilimsel araştırmanın farklı nesnelere göre farklılık taşıyabilecek metotlar vardır. Bu farklı metotlar arasında ortak paydayı sağlayan ve hepsinin bilim olarak adlandırılmasını sağlayan ise bütün araştırmacıların doğrulama ya da yanlışlamasına açık olmaları anlamında **objektif argumantasyonu** içlerinde barındırmalarıdır. Her bilimin kendi araştırma alanına dair hem rasyonel bir tutum takındığı, hem de araştırma verilerini değişen tarihsel şartlar altında sürekli yeniden gözden geçirdiği unutulmamalıdır. Bilimler teorilerini, sürekli değişen bu tarihsel şartlar altında oluşturmaktadır. Buna doğa bilimleri de, sosyal bilimler de, insan bilimleri de, din bilimleri de dahildir. Bu anlamda bütün bilginin, insanın kendi rasyonel tabiatından kaynaklandığı söylenebilir. Bir anlamda aranan hakikate giden yol, insan tarafından döşenmektedir. Zira, İnsan sembolleştirme ve dil geliştirebilme kapasitesi ve buna bağlı olarak kültür üretebilmesiyle bu sürece aktif olarak katılmaktadır. İnsanın kültür üreten ve biriktiren yönü, onu salt biyolojik bir varlık olmaktan çıkarıp tarihsel bir varlık haline getirmektedir. Farklı zaman ve mekanlarda yer tutmanın belirlediği bu tarihsel kesit içinde, insana dayalı tek bir evrensel model kurmak hiçte kolay görünmemektedir. Her şeyi sürekli bir tarzda açıklayamama özelliği bütün bilim alanlarının ortak özelliği olarak öne çıkmaktadır. Bu da bilimlerin birbirlerinden yararlanmayı mümkün kılacak bir yapılanma içinde olmalarını gerektirmektedir.

Her bilimin kendi yöntemini ve kendi kimliğini korumak suretiyle, diğer disiplinlerin yöntemlerinden yararlanması mümkündür. Bilimötesi (transscientific) olarak adlandırılan bu durumda her bir disiplin kendi problem alanında kalmak kaydıyla, diğer bilimlerin hem yöntemlerinden hem de verilerinden yararlanabilir. Bilimler arasına su sızdırmaz

kompartmentmanlar konulduğu zaman böyle bir yöntem ve veri değişimine imkan bırakılmamaktadır. Örneğin, bir belgenin yaşını hesaplamak üzere bir tarihçi kimyadan yardım isteyebilir. Bu onu hiçbir zaman tarihçi olmaktan çıkarıp kimyacı yapmaz. Bir alanda uzmanlaşmış olma, diğerlerinden bütünüyle ayrışmayı ve yabancılaşmayı gerektirmez. Bu da doğal olarak, mantıksal atomculuğun yaptığı gibi, bilimsel düşünme kavramını ve bilimsel yöntemleri teke indirip, doğa bilimlerinin tekeline vermeyi dışlar.

Doğa bilimlerinin iddia ettiği, 'bilim adamının sorunları kendinden ayırarak irdelediği ve inceleyenin müdahalesine açık olmadığı bu sebeple incelenen alana dair elde edilen verilerin olabildiğince kendi objektifliğini koruduğu iddiasının geçersizliği ispatlanmıştır. Zira, gözlemleyenden tamamen bağımsız, onun yargılarının yönlendirmesine kapalı bir alan yoktur. Her türlü bilimsel eylem, hakikate ulaşma teşebbüsünün teorik olarak ifadesidir ve her teori, o teoriyi geliştirene bağlı ve bağımlıdır. Her şeyden önce teori, insan tarafından seçilen araştırma alanına bağlıdır. Belli sonuçlara ulaşmak için bu özel araştırma alanına dair sorular soran, varsayımlarda bulunan, veriler elde eden ve bunları kavramsallaştıran bu insandır. İncelenen alanın kendisini inceleyene olduğu gibi teslim etmesi, açması söz konusu değildir. Bu durum, insanın dış dünyayı olduğu gibi bilmesinin imkansız olduğunu göstermektedir. İnsanın bilgisinin belirlediği yöntem çerçevesinde işliyor olması anlamıyla, dış dünya hep aşkın kalmaktadır. Bu aşkınlığı içkinliğe dönüştürmek ve varlığı mümkün olduğunca anlamak ve açıklayabilmek için insan sürekli verilerini kavramlara dökme durumunda kalmaktadır. Bu sebeple, insanın tabii gerçekliklere yaklaşırken tarafsız davrandığını söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla bütün 'gerçekler' teori yüklüdür. Belli bir veriyi yahut bilgiyi tercih etmek (ve diğerlerini bir kenara bırakmak) bu teori yüklü olmanın ve olayları gözlemleyen öznenin bu süreçte ne kadar aktif olduğunun göstergesidir. Bir bilgiyi tercih edip diğerini bırakmamızı belirleyen şey bu paradigmadır. Paradigma, epistemolojik, ahlaki ve metafiziksel bağlılıklarımızdan oluşun durumdur ve bir teorinin lehinde veya aleyhinde olmayı belirleyen de bu paradigmadır.